№ 87 Մայիսի 27 (Յունիսի 8) 1880 Մայիսի 27 (Յունիսի 8) № 87

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 րուբլի, կէս տարվանը 6 րուբլի
Առանձին համարները 5 կոպէկով:

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ:

Օտարաքաղաքացիք գրում են ուղղակի
Тифлисъ. Редакція „Мшакъ“

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի և տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամէն լեզուով:

Յայտարարութիւնների համար վճարում են
իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Օրվայ կենսական հարց.—Ներքին տեսութիւն. Շերամապահութիւն. Նամակ Ալէքսանդրապօլից. Նամակ Շուշուց. Նամակ խմբագրին.—Արտաքին տեսութիւն. Թիւրքիա.—«Մշակի» հեռագիրներ.—Յայտարարութիւններ.—Բանասիրական. Ցենզուրական կօմիտէտի դատը «Մշակի» խմբագրի դէմ.

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄ

Կառավարիչք Քաղաքային, Առևտրական և Արհեստական վարչութեանց յայտնում են, որ մայիսի 28-ին, առաւօտեան 10 ժամին Հանգուցեալ Կայսրուհու թաղման օրը, անկախ անցեալ հոգեհանգիստներից, պիտի կատարվի հայոց Վանքի Մայր եկեղեցում լիտուրգիա, թաղման հանդէս: Սորա համար խնդրում են շնորհ բերել նշանակեալ օրը բոլոր Թիֆլիսի բնակչաց:

ՕՐՎԱՅ ԿԵՆՍԱԿԱՆ ՀԱՐՑ

I

Հայոց ազգային պատմութիւնը այսօր ներկայացնում է մի ճգնաժամ: Հիւանդ մարդի ճգնաժամի նման դա կարող է կամ մահացնել կամ կենդանացնել:

Այսօր պէտք է մի մեծ խորհուրդ կազմել: Մեր հիւանդին օգնութիւն հասաւ Մեծափառ Կայսրը, Անգլիայի ուղեցոյցը, գաղղիացի հանրակալը, իսկ մե՞նք, իսկ մե՞նք....

Մենք ննջե՞նք: Եթէ ոչ յանուն ազգութեան, կամենաք յանուն մարդկութեան, յանուն մարդասիրութեան: Հայոց պատմութիւնը կարդալուց, մարդ ամենից շատ վշտանում է նորա վրա, որ իրանք հայերը, գործը իր ժամանակին չեն կատարել: «Ախ. ասում ես, թէ ես ապրէի այս ինչ րոպէին, տես թէ ես ինչ կանէի»: Ինչ էք կարծում, պարոններ, այսօրուայ օրը, հէնց «տես թէ ես ինչ կանէի», անելու ժամանակն է: Հայոց վշտերը իրանց զենիթին են հասել: Ձեր ձեռքերը բաց են, ազատ են գործելու, ձեր դարերով խեղդված զգացմունքը այսօր կարող են ելք գտնել: Պատմութիւնը ինքն է ձեր ձեռքը զէնք տալիս, այդ զէնքը ձեր ազգի թշուառութիւններն են: Գիտացէ՛ք օգուտ քաղել հայ ազգի մանկութեան սաստը դիպվածներից: Բաւական են գուշեր, բաւական են արիւնք: Ձեր ցանկութեանցը նպատակ դրեցէ՛ք և սահման, ձեր գործոցը մի ընդհանուր թել, ձեր ույժերին խելացի գործադրութիւն:

Ո՞վ չէ նկատում, որ «Մշակի» խմբագիրը իսկապէս գործում է այն, ինչ որ պէտք է մի մեծ ընկերութիւն գործի, այսօր սա, վաղը նա, միւս օրը ո՛չ ոք, այսօր հացի հարց, վաղը հիւանդութիւնների հարց, միւս օրը ոչինչ, կամ ո՛ գիտէ ինչ հարց: Հաւատարմութիւն դէպի այս անձը, այս մանր մունր ընկերութիւնը, անհաւատարմութիւն դէպի միւսը: Այսօր ատելութիւն դէպի Սօդոս, վաղը դէպի Պօղոս: Մէկը դրամը «Մշակին» է ուղարկում, միւսը կոնսիստորիային, յետոյ կռիւ է բացվում, կամենում են յետ խլել միւսին յանձնել: Փող են ժողովում, Էջմիածին ուղարկում, յետոյ նոյնը կնճռոտ հարց շինում, մասնաժողով են կազմում գաղթելոց օգնելու համար, յետոյ նոյն մասնաժողովի անդամների անունը մոռանում, նոյն դրամը փոխցնում, մասնաժողովն էլ իրա գործը մոռանում:

Մէկին թէ մտածում են Հայաստան ուղարկելու, գործոց դրութիւնը քննելու, չը գիտեն թէ յետոյ հաշիւն ինչպէս տան նորան, մէկը տալիս է, միւսը չէ տալիս, բոլորն էլ զգվում են. զըզվում են և ապագայի համար:

Մէկզմէկու վրա խօսում, փնտփնտում, բոլորն էլ իրարից անբաւական, բոլորն էլ իրար անարժան և տգէտ համարում, ո՞ւմ դիմեն, ո՞ւմ գանգատվեն, ո՞վ է հեղինակը, ո՞ւմ յայտնեն իրանց ցաւերը, իրանց մտածողութիւնները: Ո՞վ է պարագլուխը:

Բ. Նաւասարդեան

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՇԵՐԱՄԱՊԱՀՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱ

Բոլորովին անկասկածելի է, որ շերամապահութիւնը Կովկասի հարստութեան գլխաւոր աղբիւրներից մէկն է: Շերամապահութիւնը տարածված է մեր երկրի բոլոր կողմերում և առաւել զարգացած է Երևանի և Ելիսաւէտպօլի նահանգներում: Ես չեմ կարող ճշտապէս որոշել, թէ ինչ քանակութեամբ խոզակ (կոկոն, բարամա,) կամ մետաքս է արտադրում մեր երկիրը, միայն այսքանս կասեմ, որ ամենայն տեղ, ուր միայն կարելի է շերամապահութիւնը, նա կազմում է գիւղացու հարստութեան ամենագլխաւոր աղբիւրը:

Կարծեմ հարկ չը կայ ասելու՝ որ մի այսպիսի գրաղմունքի վրա, ինչպէս է շերամապահութիւնը, պէտք է ամենախիստ ուշադրութիւն դարձնել, նորա վարելու եղանակը պէտք է բազմակողմանի քննադատութեան ենթարկել, երևան հանել նորա թոյլ կողմերը և ցոյց տալ ուղիղ, առաւել նպատակայարմար միջոցներ: Այսպէս են վարվում ամենայն տեղ, ուր կամենում են մի որ և իցէ արուեստ կամ զբաղմունք ծաղկեցնել. շերամապահութեան գալով, դորա համար Եւրօպայում մինչև անգամ կօնգրէսներ են կազմում, ուր շերամապահական երկիրներից պատգամաւորներ ժողովվելով, ի միասին խորհրդակցում են նորա ծաղկեցման վրա և նորան սպառնացող աւէրների հեռացնելուն վրա: Մեզանում, դժբաղդաբար, այս բանի վրա ուշադրութիւն դարձնող չը կայ՝ այնպէս, ինչպէս հարկն է, չը նայելով որ մեր երկիրը այս կողմանէ, կարելի է ասել, ամենայարմարն է: Մեզանում ամենայն ինչ բաղդի բերման է ձգված և հետևաբար, փոխանակ հետզհետէ առաւել կատարելագործվելու, միշտ կանգնած է մի և նոյն աստիճանի վրա, եթէ չասեմ որ առաւել դէպի վատն է ընթանում: Մեր Կովկասի միակ գիւղատնտե-

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՑԵՆԶՈՒՐԱԿԱՆ ԿՕՄԻՏԷՏԻ ԴԱՆԴԱՏԸ «ՄՇԱԿԻ» ԽՄԲԱԳԻՐ Գ. ԱՐԾՐՈՒՆՈՒ ԴԷՄ

Մայիսի 22-ին քննվեցաւ Թիֆլիսի նահանգական դատարանի քրէական բաժնում ցենզուրական կօմիտէտի դանգատը «Մշակի» խմբագիր պ. Արծրունու դէմ: Նիստին նախագահում էր պ. Գարբովսկի. սուդի անդամներն էին պ. պ. Պօլտօրացկի և իշ. Բէհբութով, իսկ պրօկուրօրի պաշտօնը կատարում էր պ. Վոսկօբօյնիկով: Սկզբում կարդացվեցաւ մեղադրական ակտը, որի մէջ յայտնված էր, թէ պ. Արծրունին «Մշակի» 211, 212, 213 և 214 համարներում տպել է զանազան լուրեր և նկատողութիւններ առանց ցենզորի թոյլտուութեան, ի միջի այլոց և Վիկտոր Հիւգօի Բէշիկթաշի եպիսկոպոս Խորէն Նարբէին գրված նամակը, և ցենզուրական կօմիտէտի դանգատի պատճառով պէտք էր դատի ենթարկել պ. Արծրունուն:

Նախագահը դառնալով պ. Արծրունուն, հարցրեց արդեօք նա համարում է իրան մեղաւոր: Պ. Արծրունին պատասխանեց, թէ իրան մեղաւոր չէ համարում, այն պատճառով որ, թէև ինքը տպել է լուրեր և զանազան նկատողութիւններ առանց ցենզորի պաշտօնապէս թոյլտուութեան,—բայց տըպել է նրանց այն բերանացի համաձայնութիւնների հիման վրա, որ կայացած էին իր և ցենզորի մէջ, յիշեալ լուրերը տպելուց շատ առաջ:

Նախագահը դարձաւ դէպի ցենզոր պ. Մէլիք-Մէրաբովը, հարցնելով, թէ ինչ ունի ասելու: Պ. Մէլիք-Մէրաբովը պատասխանեց, թէ ինքը ներկայանում է սուդի առջև որպէս արևելեան լեզուների գլխաւոր ցենզոր և որպէս ցենզուրական կօմիտէտի ներկայացուցիչ: Ասաց, թէ ինքը հարկաւոր չէ համարում պատասխանել սուդին, արդեօք ինչ պայմաններ են եղել իր և «Մշակի» խմբագրի մէջ, որովհետև ցենզուրան ունի տպագրութեան մասին իր առանձին պայմանները, որոնց նա հարկաւոր չէ համարում հրապարակաւ երևան հանել:

Պ. Նախագահը նկատեց պ. Մէլիք-Մէրաբովին, թէ նա կանչված է սուդը ոչ որպէս ցենզուրական կօմիտէտի ներկայացուցիչ, այլ որպէս վկայ, և պարտաւոր է պատասխանել, արդեօք եղել է իր և պ. Արծրունու մէջ այնպիսի պայման, որով թոյլ էր տրված պ. Արծրունուն լցնել իր լրագրի բաց մնացած տեղերը լուրերով կամ զանազան նկատողութիւններով: Պ. Մէլիք-Մէրաբովը դարձեալ ասաց, թէ ինքը հարկաւոր չէ համարում պատասխանել այդ մասին: Պ. Նախագահը կրկնեց, թէ նա պարտաւոր է պատասխանել, որովհետև նրա պատասխանիցն է կախված գործի պարզվելը:

Պ. Մէլիք-Մէրաբովը ասաց, թէ ինքը չէ յիշում, որ իր և պ. Արծրունու մէջ եղած լինէր պայման կամ համաձայնութիւն, որով թոյլ տրված լինէր նրան իր լրագրի բաց մնացած տեղերը լցնել լուրերով և զանազան նկատողութիւններով: Եւ եթէ լինէր մի այսպիսի համաձայնութիւն, դրա համար պէտք են գրաւոր ապացոյցներ, և պահանջեց, որ պ. Արծրունին ցոյց տայ, եթէ ունի որ և իցէ գրաւոր ապացոյց: Բացի դրանից, պ. Մէլիք-Մէրաբովը աւելացրեց. գուցէ ասվել է պ. Արծրունուն տպել որ և իցէ լուր առանց թոյլտուութեան, բայց դրանք պէտք է լինէին այն լուրերը միայն, որոնք առաջուց տպված են եղել տեղական ռուս լրագրների մէջ և, ի հարկէ, ցենզուրայից թոյլտուութիւն ստացած են եղել:

Այնուհետև պ. Արծրունին առաջարկեց պ. Մէլիք-Մէրաբովին մի քանի հարցեր, ի միջի այլոց և այն,—արդեօք յիշում է պ. Մէլիք-Մէրաբովը, որ անցեալ տարվայ ամառը ինքը Կօջօրում բնակվելու ժամանակ, «Մշակի» համարները դուրս էին գալիս առանց իրա, Մէլիք-Մէրաբովի, նախապէս թոյլտուութեան, և հրատարակվելուց յետոյ մի քանի շաբաթների համարները ուղարկվում էին նրան ստորագրելու համար: Եւ միթէ ինքը, պ. Մէլիք-Մէրաբովը, գոհ չէր այդ տեսակ յարաբերութիւնից, և չէր յայտնում այն միտքը, թէ առանց փոխադարձ հաւատարմութեան դժուար է հրատարակել մի ամենօրեայ թերթ:

Պ. Մէլիք-Մէրաբովը պատասխանեց, թէ ինքը Կօջօրում եղած ժամանակ «Մշակի» համարները առաւօտեան դիլիջանսով ուղարկվում էին իրան քննելու համար և ինքը վերադարձնում էր երեկոյեան: Իսկ այն ժամանակ, երբ ինքը հիւանդ էր, չը գիտէ, թէ ինչ կարգադրութիւն է արել ցենզուրական կօմիտէտը:

Այնուհետև սկսեցին հարցնել միւս վկաներին: Վկայ Մարտիրոսեանցը յայտնեց, թէ երկու տարի առաջ, երբ «Մշակը» իր տպարանում էր տպվում, շատ անգամ ամբողջ համարներ կամ զանազան լուրեր տպվում էին առանց ցենզորի թոյլտուութեան: Միխէլսօնի տպարանի կառավարիչ Մեզվինովը յայտնեց, թէ ոչ միայն մինչև «Մշակի» 211, 212, 213 և 214 համարները, այլ նրանից շատ առաջ, առանց ցենզորի թոյլտուութեան «Մշակի» մէջ տպվում էին զանազան լուրեր և նկատողութիւններ, երբ բաց տեղ էր մնում: Վկայ Բաբաջանեան յայտնեց, թէ ինքը և միւս գրվողները շատ անգամ իր ժամանակին տանում էին «Մշակի» թերթերը ցենզորի մօտ կամ նրան տանը չէին գտնում, կամ եթէ գտնում էին, չէր ընդունում, ասելով «ուշ է»:

Վկաների ցուցմունքներից յետոյ պ. պրօկուրօրը

տական ընկերութիւնը, որի սրբազան պարտաւորութիւնը պէտք է լինի գիւղատնտեսութեան վերաբերեալ հարկաւոր տեղեկութիւններ տարածել ժողովրդի մէջ ու նպաստել գիւղատնտեսական զբաղմունքների ծաղկելուն, ցայժմ շատ քիչ է արած յօգուտ այս պարտաւորութեան. Նա բաւականացած է այդ տեղեկութիւնները ընկերութեան նիստերի մէջ կարդալով և կամ այս նիստերի արձանագրութիւնները հրատարակելով, (ի հարկէ ռուսաց լեզուով) կարծելով, որ գիւղական ժողովուրդը արդէն կարող է այնտեղից քաղել իրան հարկաւոր տեղեկութիւնը: Մեր պարբերական թերթերի մէջ էլ, ճշմարիտ է, երբեմն պատահում են կցկտուր տեղեկութիւններ շերամապահութեան վրա, բայց և նոքա շատ հեռի են իրանց նպատակին ծառայելուց:

Ահա այս հանգամանքներն աչքի առաջ ունենալով, ես մի առանձին բաւականութիւն եմ համարում նկարագրել մեր երկրի շերամապահութիւնը իր բոլոր մանրամասնութեամբ և ապա, ըստ չափու կարողութեան, ցոյց տալ նորա թոյլ ու թերի կողմերը և մի և նոյն ժամանակ հաղորդել այն մասնաւոր տեղեկութիւնքը, որոնք, իմ կարծիքով, կարող էին օգտակար լինել այս զբաղմունքի մէջ, յուսալով որ իմ այս թոյլ գրուածքը առիթ կը լինի հանդէս դուրս գալու գործին առաւել հմուտ անձանց, առաւել հիմնական տեղեկութիւններով:

Այստեղ ես հարկաւոր եմ համարում միանգամ և եթ յայտնել ընթերցողներին, որ այս նկարագրութեան համար ես աչքի առաջ եմ ունեցած միմիայն Օրդուբաթի վիճակը և որ ես այս գործի մէջ ամենայն ճշմարտութեամբ պիտի հետևեմ մեր գիւղացուն, զանց չառնելով մինչև անգամ և նորա նախապաշարմունքները:

Շերամապահի առաջին հոգացողութիւնը լինում է շերամի (որդնշումի ձուի, որդնի) սերմ ձեռք բերելը: Մինչ վաթսունական թուականների վերջը մեզանում, Օրդուբաթի վիճակում, իւրաքանչիւր շերամապահ ինքն էր իր համար սերմ հանում տեղական շերամից, բայց շերամի հանրածանօթ հիւանդութիւնը յայտնվելուց յետոյ ժողովուրդը ձեռք վեր առաւ այդ բանից: Այդ այն ժամանակն էր, երբ եւրոպացիք, գլխաւորապէս իտալացիք ու ֆրանսիացիք, շերամի հիւանդութեան պատճառաւ այստեղ ու այնտեղ էին ընկել առողջ սերմեր ձեռք բերելու: Այդ իտալացիք ու ֆրանսիացիք հասան մինչև Օրդուբաթի վիճակն էլ, ուր տեղական շերամի արժանաւորութիւնները տեսնելով, սկսեցին գայթակղեցուցիչ գներով առնել սերմը ժողովրդից: Միամիտ գիւղացիները ամենայն սիրով վաճառում էին իրանց սերմը այդ փռանգներին, առանց հոգալու իրանց ապագայի համար: Շուտով այդ ժամանակ երևում է հիւանդութիւնը և տեղացիք իրանք ստիպված՝ ընկնում են դռնէ դուռ: Սոքա ըսկսան սերմ բերել տալ երբեմն Մօսկվայից (իտալական տեսակից), երբեմն Նուխուց (ճապօնական տեսակից) և ի վերջոյ Խորասանից, որտեղի սերմը փոքր առ փոքր համարեա բռնեց բոլոր մնացեալ տեսակների տեղը: Վերջին երկու տարիներումս սկսեցին սերմ տանել տալ և Թիֆլիսից, գիւղատնտեսական ընկերութիւնից (Թիֆլիսի շրջականերում պահած իտալական տեսակից): Այսպէս այս րոպէիս խառը պահում են և ճապօնական տեսակը, (սանկաւ) և իտալական տեսակը, իսկ մեծ մասամբ դարձեալ Խորասանի տեսակը: Սակայն այս բոլոր տեսակները արժանաւորութեամբ խիստ ստոր են տեղական հին տեսակից, որի մասին ցայժմ ես գիւղացիք մեծ դառնութեամբ են յիշում, ուստի և անիծում են անդադար խեղճ փռանգներին, որ, իբր թէ, պատճառ եղան իրենց տեղական տեսակի փչանալուն:

Պահելի սերմի չափը կախված է իւրաքանչիւր գիւղատնտեսի ունեցած թթենիների որքանութիւնից, որոնց տերևներովը սնուցանում են շերամներին: Թթենիների պահելը շերամապահի համար մի առանձին հոգացողութիւն է կազմում և այգիների մեծ մասը նուիրված են այդ բոյսերին: Շերամի համար բանեցնում են սովորաբար չը պատուաստած թթենու տերևը: Ահա և սրանց մշակելու եղանակը: Թթի սերմը ցանում են առանձին պատրաստած ածուների մէջ, բուսած տունկերը իրանց տեղում թողնում են մի կամ երկու տարի և երբ նոքա բաւականաչափ աճում են, այդտեղից հանում ու առանձին առանձին, միմեանցից կանոնաւոր հեռաւորութեամբ, տնկում են թթենիների համար նշանակած գետնի վրա (թթոք, թոխմաչա), ուր և նոքա սկսում են աճել: Մի քանի տարուց յետ այս տունկերի վերի մասը կտրում են, հողից մի սաժենաչափ բարձրութեամբ, որով տունկը սկսում է բարակ ճիւղեր (շիվ) արձակել և ահա այդ ճիւղերի տերևներով էլ կերակրում են որդներին:

Շերամապահը շատ լաւ գիտէ թէ իր ունեցած տերևը որքան սերմ կարող է պահել և այդ պահած սերմի քանակութեամբն էլ չափում է թթենիներով բռնած գետինը. օրինակ, ասվում է, այս ինչ անձը ունի այսքան խալվատեղ, կամ դգալատեղ թթենիներ:

Ունեցած թթենիների համեմատ պահելի սերմի քանակութիւնը լինում է մի քանի զօլոտնիկից մինչ մի ֆունտ և աւելի: Առաջներում, քանի տեղական սերմը կար, սերմը բոլորովին կշռի տակ չէր ընկնի, այլ պարզապէս կը չափվէր մի որ և իցէ չափով, մանաւանդ, թասով (սուրճի գաւաթի ձևով մետաղեայ կամ կաւէ փոքրիկ գաւաթներ), կամ դգալով (սեղանի հասարակ փայտէ դգալ): Այս մասին է մեր գիւղացուհիների այժմեան խօսքը, թէ «քանի սերմը կշռի տակ ընկաւ, որդնի օգուտն էլ վերացաւ»,— ահա և ինչով բացատրվում է մերայնոց այնքան չարանալը խեղճ եւրոպացիների վրա:

Վաղօրօք շերամի սերմը ձեռք բերելով, նորան պահում են զով տեղերքում, գլխաւորաբար գետնայարկերում (սարդափում): Սերմը ածում են մի որ և իցէ նուրբ կտորից կարած քսակի մէջ, որը շատ անգամ ընդմիջանց կարելով երկու կամ երեք մասերի են բաժանում, որպէս զի առաւել լաւ ապահով լինի տաքութիւնից: Քսակները, ի հարկէ, պէտք է բարձրից կախած լինեն, որպէս զի մկներ ու այլ միջատներ չը կարողանային նորանց հասնել:

Երբ թթենու տերևները բացվելու մօտ լինեն, արդէն ժամանակ է շերամի սերմը ձեռք առնել կենդանացնելու համար: Այս լինում է սովորաբար ապրիլի սկզբներում: Յառաջ քան կենդանացնելու սկսելը, սերմը ցուրտ ջրով լուանում են, թէ փոշերը ջնջելու և թէ խառը եղած ուրիշ կամ այլ աղտոտութիւնքն ջնջելու նպատակաւ: Գիւղացուհին այս օրի համար ընտրում է գըլխաւորաբար Աւետման օրը, ապրիլի 7-ին, և այս բանի համար էլ նա վաղօրօք, դեռ Ջրօրհնէքից, օրհնուած ջուր է պահում: Լուանալուց յետոյ սերմը չորացնում են թոյլ արևի տակ կտաւի կամ ափսէի վրա:

Շերամների կենդանացնելու համար սերմը պէտք է տաքութեան ազդեցութեան ենթարկել և դրա համար այսպէս են վարվում. սերմը հասարակ կտաւի մէջ ածելով՝ դնում են վերմակի կամ այլ շորեղէնի տակ, սենեակի մէջ: Որպէս զի սերմը նիւթերի տակ չը ճնշվի, սովորաբար նրա վրայից մի մաղ կամ մի այլ անօթ են դնում և յետոյ ծածկում, և կամ ձեռքի կողովի մէջ փոքր բուրդ են լցնում, սրա վրա դնում են սերմի կտաւը և ապա կողովը ծածկում շորերով: Մեր ջերմեռանդ գիւղացուհին չէ մոռանում սերմի մէջ գցել պատարագի նշխարքից մի կտոր, կամ մի երկու հատիկ ցորեան, որպէս զի շերամի վրա էլ լինի Աստուծոյ օրհնութիւնը: Շատ անգամ էլ սերմի մէջ նա ձգում է ոսկէ, կամ գոնէ արծաթէ մի դրամ: Որպէս զի տաքութիւնը հաւասարապէս ներգործէր սերմի վրա, ամենայն օր նրան բանում և խառնում են ձեռքով: Տաքութիւնը սաստկացնելու համար աւելացնում են վրայի շորը և երբեմն էլ սերմը ծոցի տակ են առնում: Գիւղացուհին սրբազան պարտաւորութիւն է համարում Աւագ հինգշաբթի օր սերմը իր հետ եկեղեցի տանել ծոցումը դրած:

(Կը շարունակուի)

ՆԱՄԱԿ ԱԼԷՔՍԱՆԴՐԱՊՕԼԻՑ

Հառիճու վանք, 9 ապր.

Երբ մենաստանիս դպրոցի գեղջուկ աշակերտաց ներկայութեամբ կը կարդայի լրագրոյդ էջերում տպված Վասպուրականին վերաբերեալ սըրտակէզ գրուածները՝ շատ խորը ազդեցին նոցա սրտերում և նոյն րոպէին ինքնայօժար հանգանակեցին տասն րուբլի և այս չնչին լուման յանձնելով ձեր ազգօգուտ տնօրէնութեան, կը փափագին տեսնել իրանց անունները լրագրոյդ էջերում.

Բայպուրդցեանց Ս. 1 ր., Տէր-Անտոնեանց Անտօն և Յովհաննէս 1 ր. 50 կ., Տէր-Յակովբեան Գարեգին 1 ր., Տէր-Յովսէփեան Սարգիս 50 կ., Տէր-Մկրտչեան Պետրոս 50 կ., Թորոսեան Անդրէաս 60 կ., Տէր-Պետրոսեան Գալուստ 50 կ., Տէր-Մկրտչեան Յովհաննէս 50 կ., Մարտիրոսեան Պետրոս 50 կ., Աղաւեանց Թադէոս 50 կ., Սանոսեանց Յակոբ 40 կ., Տէր-Գրիգորեան Ռուբէն 50 կ., Բմբուլեանց Յակոբ 40 կ., Սանոսեանց Խաչատուր 30 կ., Տէր-Մարտիրոսեանց Մովսէս 20 կ., Տէր-Գրիգորեան Յարութիւն 20 կ., Տէր-Յակովբեան Գրիգոր խղճուկ աշակերտցի 10 կ., Մնխճեանց Սիմէօն 50 կ., Մարտիրոսեան Գէորգ 20 կ., Տիւր Հ. Համբարձումեանց 20 կ. Ընդամենն 10 րուբլի.

Սրապիոն Բայպուրդցեանց

ՆԱՄԱԿ ՇՈՒՇՈՒՑ

18 մարտի

Սաստիկ թանգութեան, հիւանդութեանց և ցրտերի հետևանքը եղաւ քաղաքիս մէջ քաղցածութեան դերը. Թանգութիւնը օրէցօր սաստկանալով և եղանակը անսահման ցրտելով, դժբաղդ շուշեցի աղքատներին ձգեց վերջին թշուառութեան մէջ. Զրկված վերջի կոպէկներից, տան կահ կարասիքից և կայքից թշուառ քաղցածները մնացին յուսահատութեան մէջ. Ինչպէս տեղեկանում ենք արժանահաւատ աղբիւրներից, մինչև անգամ գտնվել են այնպիսի ընտանիքներ, որոնք մսխելով իրենց վերջի ունեցած չունեցածը, մնացել են երեք չորս օրով քաղցած տանը վեր ընկած.

Եթէ կը ներէք, ընթերցող, կը պատմեմ ձեզ այժմ Շուշու չքաւոր ընտանիքներից մի պատկեր, որին ականատես են եղել մեր երիտասարդներից մի քանիսը. Երևակայեցէք ձեզ մի ընտանիք-

---

կարդաց մեղադրական ճառը, որի մէջ գլխաւորապէս յայտնեց այն միտքը, թէ «Մշակի» մէջ տպվել են լուրեր և զանազան նկատողութիւններ առանց ցենզորի թոյլտուութեան,—այդ մի ապացուցված փաստ է, որին չէ ուրանում ինքը պ. խմբագիրը և հաստատում էին վկաները. Բայց ինչ որ վերաբերում է այն հանգամանքին, որ «Մշակի» պ. խմբագրի և ցենզորի մէջ եղել է փոխադարձ համաձայնութիւն կամ հաւատարմութիւն,—այդ յարաբերութիւնները ցենզորի և խմբագրի մէջ,—սուդի քննութեանը չեն վերաբերում, և խնդրեց սուդին, համաձայն քրէական օրէնքների 1024 յօդուածի, ենթարկել պ. Արծրունուն բանտարկութեան պատժի.

Պ. Արծրունին իր պաշտպանողական ճառի մէջ պատասխանեց, թէ իր և ցենզորի մէջ եղած յարաբերութիւնները գլխաւոր կէտն է, որի վրա պէտք է սուդը դարձնէ իր առանձին ուշադրութիւնը. Ասաց, թէ առանց փոխադարձ հաւատարմութեան ցենզորի և խմբագրի մէջ ոչ միայն դժուարին է, այլ մինչև անգամ անկարելի է հրատարակել մի ամենօրեայ թերթ. Եւ ինքը այդ հաւատարմութիւնը վայելում էր ոչ միայն այժմեան ցենզորի ժամանակ, այլ նրանից շատ առաջ, միւս ցենզորների ժամանակ ևս, և երբէք դէպի չարը գործ դրած չէ. Եւ աւելացրեց, թէ ինքը այդ խօսքերը ասում է ոչ թէ իրան արդարացնելու և ցենզորին մեղադրելու նպատակով, այլ մի ամենօրեայ թերթ հրատարակելու համար բոլորովին անհրաժեշտ է, որ ցենզորի և խմբագրի յարաբերութիւնների մէջ լինէր համերաշխութիւն, որը ինքն ըստ ինքեան բղխում է ցենզուրայի հիմնարկութեան անկարողութիւնից կամ անձեռնհասութիւնից. Վերջին միտքը պ. Արծրունին բացատրեց նրանով, որ շատ անգամ ցենզորը ջնջում է թերթի միջից տողեր, էջեր և երբեմն ամբողջ յօդուածներ. Այդ տեղերը լրագրի մէջ բաց չը մնալու համար պէտք է մի նոր նիւթով լցնել, որովհետև լուկ կէտեր դնել, կամ բոլորովին բաց թողնել՝ նոյնպէս արգելվում է ցենզորից. Ուրեմն պէտք է լցնել անմեղ լուրերով և նկատողութիւններով. Այդ վերջինները կրկին ուղարկել ցենզորի մօտ և նրանից թոյլտուութիւն խնդրել շատ դժուարին է, որովհետև, թէև ցենզորը գիտէ, որ համարի միջից ջնջել է այս և այն տեղերը, և գիտէ, որ այն տեղերը լցնելու համար նոր նիւթեր պէտք են, բայց իր տանը չէ նստում և չէ սպասում մինչև նիւթեր բերէին և նրան ցոյց տային. Բացի դրանից, այդ այնքան ժամանակ կը խլէր, որ հազիւ թէ կարելի կը լինէր իր ժամանակին թերթը հրատարակել. Կան և ուրիշ շատ հանգամանքներ, ասաց պ. Արծրունին, որոնք հարկադրում են ցենզորին հաւատալ խմբագրին ոչ միայն լրագրի մէջ բաց մնացած տեղերը լցնել անմեղ լուրերով, այլ հրատարակել ամբողջ համարներ առանց ցենզորի նախապէս քննութեան. Եւ այդ հաւատարմութիւնը միշտ տուած է եղել իրան. Թէև այդ մասին պատրաստի գրաւոր ապացոյցներ չունի, բայց եթէ գիտենար, որ պ. Մէլիք-Մերաբովը պիտի ժխտէր այդ, ինքը, պ. Արծրունին կը բերէր իր հետ մի ամբողջ հակ թղթերի, որոնք կապացուցանէին, որ այդ այդպէս է եղել. Եւ անկարելի է, որ այլ կերպ լինէր, ասաց պ. Արծրունին, որովհետև երբեմն ցենզորը հիւանդ է, երբեմն տանը չէ գտնվում, երբեմն քաղաքից բացակայ է,—բայց խմբագիրը համբերել չէ կարող, պէտք է թերթը իր ժամանակին դուրս գայ,—և յիշեալ հանգամանքների պատճառով, ինքը ցենզորը ստիպված է հաւատալ խմբագրին, որ նա հարկը պահանջած ժամանակ, ոչ միայն լցնէ իր թերթի բաց մնացած տեղերը անմեղ լուրերով, այլ մինչև անգամ ամբողջ համարներ հրատարակել առանց ցենզուրայի. Եւ այդ փոխադարձ հաւատարմութիւնը կար իր և պ. Մէլիք-Մէրաբովի մէջ, մինչև այն ժամանակը, քանի իրանց անձնական յարաբերութիւնները լաւ էին. Բայց առանց իր կողմից մի առիթ տալու, պ. Մէլիք-Մէրաբովը սկսեց այնուհետև խիստ վարվել, որից առաջ եկան անհամաձայնութիւններ. Եւ ինքը դրանից յետոյ քանիցս անգամ նամակով դիմեց պ. Մէլիք-Մէրաբովին, խնդրելով, որ իրան ցոյց տայ մի ուրիշ ելք, թէ արդեօք ինչպէս պիտի վարվի, երբ համարի մէջ բաց տեղեր են մնում. Բայց պ. Մէլիք-Մէրաբովը նրան ոչինչ չը պատասխանեց, և ինքը, պ. Արծրունին, ստիպված եղաւ գանգատուել գլխաւոր կառավարութեան նաչալնիկ պ. Ստարոսելսկուն. Իսկ ինչ որ վերաբերում է պ. Մէլիք-Մէրաբովի այն խօսքերին, թէ տեղային ռուս լրագրներից արտատպելը միայն թոյլ տրված է եղել պ. Արծրունուն, վերջինս պատասխանեց, թէ տեղային ռուս լրագրների և հայ լրագրութեան վերաբերութեամբ ցենզուրայի կողմից տիրում է այնքան անհամաձայնութիւններ, որ մի յօդուած, որ թոյլ էր տրված ռուս լրագրին տպել, նոյնը հայ լրագրին արգելվում է, և ընդհակառակն. Բացի դրանից, ասաց պ. Արծրունին, թէ իր լրագիրը չէ կազմում միայն քաղուածքներով ռուս լրագրներից, նրա մէջ տպվում են ըստ մեծի մասին ինքնուրոյն խմբագրական յօդուածներ.

Այս բոլորից յետոյ սուդը հարցը պարզված համարեց և նիստը ընդհատվեցաւ. Դատաւորները առանձնացան և քանի րոպէից յետոյ յայտնեցին հետևեալ վճիռը. քրէական օրէնքների 1029 յօդուածի համեմատ ենթարկել պ. Արծրունուն 50 րուբլի տուգանքի, իսկ եթէ չը կարողանայ վճարել, ենթարկել 10 օրվայ կալանաւորութեան. Պ. Արծրունին գոհ չը մնաց և խնդրեց տալ իրան վճռի պատճէնը ապելլացիա տալու համար.

***